

TŘI POHLEDY NA BUDOUCNOST SOCIÁLNÍ PRÁCE

Libor Musil, Masarykova universita, Brno

Cílem následujícího textu je stručně vyjádřit¹ základní teze referátu k otázce: „Jaké výhody a rizika může mít pro vývoj sociální práce uplatnění známých pohledů na její výhled do budoucna?“

Během posledních tří let se na stránkách časopisu Sociální práce/Sociálna práca objevily tři pohledy na výhled instituce sociální práce do budoucna (viz Chytil, 2007; Jinek, 2009; Musil, 2008; Růžičková, Musil 2009; Navrátil, Navrátilová, 2008). Protože jejich autoři své přístupy jednoznačně nepojmenovávají, dovolím si k jejich odlišným způsobům argumentace přiřadit označení „konzervativní² moderna³“, „kritická⁴ moderna“ a „postzdni⁵ moderna“.

Soustředím se na rozdíly těchto tří pohledů. Nejprve vysvětlím svoji odpověď na otázku, čím se liší představy o instituci sociální práce prezentované autory „konzervativní“ a „kritické“ moderny na jedné straně a „postzdni moderny“ na druhé straně. V souvislosti s tím se pokusím jednak z pohledu teorie sociální instituce a dále z pohledu „moderny“ a „postzdni moderny“ zformulovat domněnku, že „sociální práce je v české společnosti nevykrytalizovanou institucí“. To mi umožní položit otázku, jaké výhody a jaká rizika může mít, pokud přijmeme pohledy „konzervativní“, „kritické“ a „postzdni“ moderny za východisko reakce na nevykrytalizovanost instituce sociální práce. Abych na tuto otázku mohl odpovědět, popíšu představy všech tří pohledů o kontextu vývoje a o výhledu sociální práce do budoucna. Nakonec se pokusím anticipovat, jaké výhody a jaká rizika by autoři jednotlivých pohledů na vývoj sociální práce ze své perspektivy připsali svému vlastnímu a zbývajícím dvěma pohledům.

¹ Čtenářům sborníku předkládám přehled základních argumentů, které nejsou ani širěji vysvětleny, ani důsledněji zdůvodněny. Doufám, že odpověď na výše uvedenou otázku pojednám úplněji v jiném, propracovanějším textu.

² Termínem „konzervativní“ označuji přístup Jinka (2009), který se – jak podle mě plyne z jeho textu – opírá o představu, že kvalitu příštího vývoje sociální práce může zajistit začlenění instituce sociální práce do smysluplného řádu společnosti, který může anticipovat osvětlená autorita, a že k začlenění sociální práce do takového řádu povede vyřešení dosud nevyřešených problémů moderního vývoje.

³ Výrazem „moderna“ označují pohled lidí, kteří se na vývoj sociální práce dívají z „moderní“ perspektivy. Obraz soudobé společnosti, který tyto autoři ze své perspektivy „kreslí“, bych označil slovem „modernita“, případně výrazem „moderní situace“ nebo „moderní společnost“. Stejným způsobem používám výrazy „postzdni moderna“ a „postzdni moderní situace“.

⁴ Termínem „kritická“ označuji přístup Chytila (2007), podle něhož se sociální práce dostala do úzkých v důsledku destrukce veřejné politiky politickou aktivitou ekonomických elit. Na první pohled se zdá, že Chytilova „kritičnost“ je namířena vůči strategiím těchto elit. Za klíčový projev jeho „kritičnosti“ ovšem považují tvrzení, že sociální pracovníci nepostřehli nebezpečí, které jim hrozí, nadále rozvíjejí představy sociální práce „první moderny“ a v důsledku tohoto nedostatku sebe-reflexe se mohou stát „hrobníky“ sociální práce. Myslím, že Chytil chápe vyvlastnění veřejné politiky ekonomickými elitami jako ránu osudu a terčem jeho kritiky jsou především sociální pracovníci a jejich omezená schopnost adekvátně reagovat na to, co se kolem nich děje.

⁵ Označení „postzdni“ je asi poněkud bizarní, ale umožňuje mně vyjádřit představu, že stanovisko, které publikovali Musil s Růžičkovou, vychází primárně z perspektivy „post-moderny“, jejich pohled na utváření sociálních skupin je však analogický jak pohledu autorů „post-moderny“, tak „pozdni moderny“ (podrobněji viz Musil, 2008: 71–74; Růžičková, Musil, 2009: 88–90).

Nevykrystalizovanost sociální práce očima teorie sociální instituce

Keller (1991: 54–57) definuje „sociální instituci“ jako uvědomovaný a na základě minulého jednání ustálený (standardizovaný) způsob řešení nějakého reálného nebo fiktivního problému, jehož uplatňování členové skupiny (společnosti) od sebe vzájemně očekávají⁶.

Aby byla sociální práce v české společnosti v duchu této definice vykrytalizovanou institucí, muselo by v české společnosti nastat následující: Za prvé by lidé v české společnosti museli vědomě označit specifický problém, který podle nich nejde přiměřeně řešit jim známými způsoby určenými pro řešení jiných problémů. Za druhé by museli vědomě uznat, že v minulosti ustálený, specifický způsob jednání, pro který se vžilo označení „sociální práce“, považují za způsob řešení právě tohoto problému. Za třetí by od sebe lidé v české společnosti museli navzájem očekávat, že v případě konfrontace s daným problémem jej budou řešit tímto ustáleným způsobem.

Domnívám se, že v české společnosti není v případě „sociální práce“ naplněna první a třetí z uvedených definičních charakteristik.

Druhá uvedená charakteristika instituce je podle mě naplněna v tom smyslu, že lidé v české společnosti běžně používají označení „sociální práce“ a označují jim určitý v minulosti ustálený typ jednání, který považují za způsob řešení určitého problému. Potíž je podle mě v tom, že výrazem „sociální práce“ neoznačují řešení toho problému a ten způsobu jednání, který byl během posledních asi sto třiceti let ve většině moderních společností severní Ameriky a Evropy, včetně Československa před rokem 1950, vědomě uznán jako „sociální práce“.

V moderních společnostech bylo pod označením „sociální práce“ uznáno odborné působení na účastníky problematických sociálních interakcí s cílem dosáhnout jejich vzájemného přizpůsobení a zmírnění problematičnosti jejich interakce. Toto pojetí instituce „sociální práce“ vychází z představy, že úkolem sociálních pracovníků má být řešení problému nezvládaných sociálních interakcí jedinců, skupin a organizací způsobem, který spočívá v souběžném působení na obě „strany“ nezvládané interakce. Jejich vzájemné přizpůsobení a zmírnění problematičnosti jejich interakce nelze z tohoto hlediska dosáhnout toliko působením na „klienta“ (jedince, skupinu, respektive zájmovou komunitu), ale také působením na druhého účastníka interakce (jedince, skupinu nebo organizaci). Lorenz tuto představu vyjadřuje výrokem, že společnost pověřila sociální práci, aby byla „prostředníkem“ (Lorenz, 2004: 146–147) Metaforicky lze tutéž představu vyjádřit přiměrem, že očekávaným úkolem sociálního pracovníka je „být mostem“ mezi lidmi v nesnázích a společností.

⁶ Keller (1991: 56) dále uvádí, že pro sociální instituci je charakteristický sklon členů skupiny „rozumově zdůvodnit“ jejich vzájemné očekávání, že budou uplatňovat určitý způsob řešení problému. Keller, domnívám se, netvrdí, že tato charakteristika musí nutně nastat, aby ustálený způsob řešení nějakého problému bylo možné považovat za „sociální instituci“. S odvoláním na Sumnera říká, že „instituce jsou [...] uvědomované a dodatečně racionalizované obyčeje, u nichž je snaha závaznost rozumově zdůvodnit.“ Výraz „je snaha“ podle mě připouští, že tato snaha nemusí být nutně příliš intenzivní nebo úspěšná. Podle mě z toho plyne, že „rozumově zdůvodnění závaznosti obyčeje“ se nemusí nutně projevit. Podstatné je, že obyčej se podle Kellera stává „institucí“ pokud je jeho užívání „uvědomované“.

Pamětnice Věra Novotná (1998: 2–4) líčí českou představu o sociální práci před rokem 1950 způsobem, který sleduje výše citovanou Lorenzovu myšlenku „prostředníka“. Popisuje (Novotná, 1998: 2–4), jak před rokem 1948 jako absolventka rodičího se (a vzápětí zaniklého) českého vysokoškolského studia sociální práce pomáhala lidem s dlouhodobým onemocněním najít po skončení léčeni práci. Nejprve spolu s lékaři posoudili „*co může z hlediska [...] plicního nálezu a z hlediska svých schopností dělat*“. Potom „*nastalo chození od jednoho podniku ke druhému, od firmy k firmě.*“ Hledala např. práci klientce, která ukončila školní docházku v sedmé třídě v zařízení pro léčení dětské kostní tuberkulózy. Poté, co „*proběhla nesčetná jednán*“ našla patnáctileté dívce, která „*nic neumí*“, práci se složenkami v bance. Ředitel jí sice řekl: „*Já nejsem žádný zaopatřovací ústav ...*“, dokázala ho ale přesvědčit a dívka, která vyrostla v nemocničním zařízení, mohla nastoupit na své první místo. Za pozornost stojí nejen odhodlání Věry Novotné zprostředkovat akceptaci klientky ředitelem, ale také fakt, že se s ní ředitel banky jako se sociální pracovníci vůbec bavil. Asi to tehdy pro něho nebylo nic divného.

Představa sociální práce jako „mostu“ byla ovšem v dalším toku událostí opuštěna a na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století bylo slovem „sociální práce“ označován jiný způsob řešení jiného problému. Sousedství „sociální práce“ bylo a dosud převážně je spojováno se řešením problému, který by bylo možné označit výrazem „akutní důsledky omezené soběstačnosti chudých nebo znevýhodněných jedinců“. Vžila se představa, že způsobem, kterým má podle očekávání společnosti „sociální práce“ a uživatelé její pomoci tento problém zvládat, je „bezprostřední uspokojování akutních potřeb jedinců“, tedy typ standardizovaného jednání, pro který se v minulosti vžila taková označení jako „sociální péče“, „sociální služby“, „rozdávání almužen“, „výplata zákonem stanovené chudinské pomoci“ apod.

Toto „přeznačení“ významu slova „sociální práce“ podle mě mělo a má několik důsledků, které zatím budu pro nedostatek empirických zjištění považovat za dlouhodobým zúčastněným pozorováním podložené domněnky.

Za prvé se domnívám, že problém nedostatečného zvládnutí interakcí chudých a znevýhodněných se subjekty v jejich sociálním prostředí ocitl mimo vědomí české společnosti. Řečeno jazykem definice sociální instituce, problém, který je podle mezinárodních tradic považován za předmět sociální práce, není v české společnosti vědomě uznán jako problém.

Spojení „sociální práce“ s problémem „akutního neuspokojení potřeb jedinců“ mělo – za druhé – za následek, že představa „souběžného působení na obě strany problematické interakce s cílem dosáhnout jejich vzájemného přizpůsobení“ byla vymazána z veřejného mínění o sociální práci. Ta je místo toho běžně spojována s představou „působení na jedince s cílem korigovat jeho omezenou schopnost uspokojovat osobní potřeby způsoby, na něž je společnost zvyklá“. Česká veřejnost a její volení představitelé od sociálních pracovníků neočekávají zprostředkování vzájemného přizpůsobení mezi znevýhodněnými a společností. Očekávají od nich, že zkorigují poskytnutím zdrojů, praktickou pomoci nebo podporou učení nezpůsobilost znevýhodněných jedinců. Řečeno jazykem definice sociální instituce, mimo vědomí české společnosti nezůstal pouze problém nezvládaných interakcí, ale také mezinárodními tradicemi uznávaný způsob jeho řešení.

Třetím důsledkem spojení slova „sociální práce“ s „bezprostředním uspokojováním akutních potřeb chudých a znevýhodněných jedinců“ podle mého názoru je, že v české společnosti sice existuje standardizovaná pomoc při uspokojování potřeb, předmětem standardizovaného působení ovšem není jedna z podstatných příčin neuspokojování potřeb. Za tu lze považovat právě nesnáze lidí v interakcích s jedinci, skupinami a organizacemi v jejich sociálním prostředí. Přestože mnozí tyto nesnáze prožívají, pomáhající organizace reagují většinou jen na jejich důsledky. To, co bychom mohli považovat za příčinu (nesnáze lidí v interakcích) bylo v české společnosti nahrazeno následkem (akutním neuspokojením potřeb). Příčina zmizela lidem z očí a za „sociální práci“ byl označen ustálený způsob řešení jejich důsledků.

Výsledkem je, že lidé v české společnosti rutinně očekávají, že problém neuspokojení potřeb bude řešen pomocí „sociálních služeb“ a „výplaty sociálních dávek“, a jsou běžně přesvědčeni, že tyto způsoby uspokojování akutních potřeb jsou vhodnými způsoby zvládnání „obtížných životních situací“. Ty přitom veřejnost i její volení zástupci obvykle chápou jako situace způsobené nedostatkem individuální schopnosti jedinců uspokojovat osobní potřeby. Lidé sice mají zkušenost s tím, že jim uspokojování potřeb komplikují nesnáze v interakcích s jinými subjekty v jejich sociálním prostředí (s blízkými, školami, úřady, majiteli bytů, dodavateli vody a energie, zaměstnavateli, nemocnicemi, médii, reklamou ... atd.). K dispozici ovšem nemají ustálený způsob, jak tyto nesnáze zvládat. Pokud někdo prožívá pro něho těžko zvládnutelné nesnáze v interakcích a nemá blízkého člověka, který mu s těmito nesnázeami spontánně pomůže, zůstává se svým problémem osamocen.

Poskytovatelé sociálních služeb a distributoři „dávek“ neberou tuto část problému „obtížných životních situací“ na vědomí, a pokud tak činí, děje se to často mimo jejich oficiální pracovní náplň. Klienti od poskytovatelů sociálních služeb a od úředníků sociálního zabezpečení řešení jejich nesnází s interakcemi neočekávají. Přesněji řečeno, pokud poskytovatelé nebo úředníci na objednávku pomoci se zvládnáním potíží v interakcích nereagují, klienti to většinou prožívají jako „normální“. Lidé, kteří v sociálních službách a na úřadech sociálního zabezpečení působí pod označením „sociální pracovníci“, jsou běžně chápáni jako „uspokojovatelé akutních potřeb“ a od svých zaměstnavatelů obvykle nedostávají zakázku, aby klientům pomáhali se zvládnáním těch příčin nedostatečného uspokojování jejich potřeb, které souvisí s potížemi v interakcích. Absolventi škol sociální práce se této zakázky zpravidla nedožadují a běžně akceptují zaměstnavatelem vymezenou roli „uspokojovatele akutních potřeb“ jedinců.

Společnost si zvykla ztotožňovat „sociální služby“ a „vyplácení dávek“ se „sociální prací“ a sociální práce chápána jako ustálený způsob prevence dopadů nezvládnání interakcí na uspokojování potřeb téměř neexistuje. Případně existuje okrajově, což mnoho nemění na převládajícím nedostatku vědomého uznání problému s interakcemi a na nedostatečné akceptaci jeho řešení působením na obě strany problematických interakcí. Existující výjimky⁷

⁷ Výjimku zde tvoří rodinné poradenství, které je doménou psychologů. Ti se programově orientují na řešení sociálně-psychologicky chápaných interakcí, které by bylo z hlediska sociální práce možné zařadit mezi tzv. „mikro-sociální interakce“. Rodinní poradci však u nás obvykle neaspirují na poskytování pomoci v interakcích s organizacemi a subjekty, jejichž působení je – rámcově řečeno – celospolečenské. V rámci sociálních služeb nejspíše v nevládním sektoru (např. v tzv. terénní sociální práci apod.) objevují snahy pomáhat klientům se zvládnáním interakcí s organizacemi sociálního zabezpečení, sociálních služeb, případně obecními úřady apod.

potvrzují pravidlo, že problém „obtížných životních situací“ je v očích české společnosti zužován na problém akutního neuspokojení potřeb jedinců.

Nevykrystalizovanost instituce sociální práce očima „moderny“ a „postzdni moderny“

Předpokládám, že autoři, kteří píšou z hlediska „moderny“ i „postzdni moderny“ by se vcelku shodli, že sociální práce v české společnosti není jako instituce jasně ustavena. Její nevykrystalizovanost by ale pravděpodobně popsali odlišně. Důvodem podle mě je, že vycházejí z odlišných představ o tom, jakým způsobem může být sociální práce institucionalizována. Jinak řečeno, „moderna“ a „postzdni moderna“ odpovídají odlišně na otázku: „Jak mohou sociální pracovníci organizovat svou činnost a své vztahy se společností, aby díky tomu společnost vědomě uznala, že potřebuje pomoci s řešením problému nesnáží lidí v interakcích, a že sociální práce dokáže tento problém řešit svým specifickým způsobem?“ Rozdíl obou odpovědí na tuto otázku znázorňuje přehledně schéma číslo 1.

Schéma číslo 1

Představy „moderny“ a „postzdni moderny“ o instituci sociální práce a z těchto představ vyplývající charakteristiky situace sociální práce v české společnosti

	perspektiva „moderny“	perspektiva „postzdni moderny“
označení instituce SPR	<i>„profese“</i>	<i>„pojetí pomoci“</i>
pojetí instituce SPR	společností uznáný, státem garantovaný MONOPOL skupiny s exkluzivním členstvím na poskytování určitého typu pomoci	dílčí PŘÍSTUP uznáný jako užitečný členy přechodné sítě otevřené různým způsobům řešení určitého problému
projevy „nevykrystalizovanosti“	→ málo specifická objednávka (objednávka „sociálních služeb“ a „výplaty dávek“, ne pomoci se zvládnutím interakcí) → nejasná identita → nevyhraněná metodika → neexistuje (je slabá) státní garance monopolu	→ nejasná objednávka (očekává se něco specifického, ale není jasné, v čem to má spočívat) → dvojí identita (sociálního pracovníka a člena sítě) → nejasná ↔ otevřená metodika? → schopnost poskytnout pomoc se zvládnutím interakcí není spolehlivou vstupenkou do sítě

O způsobu institucionalizace sociální práce jsem donedávna sám uvažoval z hlediska „moderny“. Pohled autorů, kteří se na vývoj sociální práce dívají z této perspektivy, proto mohu popsat na základě vlastní zkušenosti. Tito autoři si instituci sociální práce představují jako exkluzivní skupinu lidí, které stát garantuje monopol na výkon určité činnosti a jejíž členové mají možnost kontrolovat vstup dalších členů do skupiny posuzováním jejich

kvalifikace. Z tohoto pohledu je klíčovým znakem nevykrytalizovanosti instituce sociální práce neexistující garance monopolu státem.

Perspektivu „postzdní moderny“ jsem sám pro sebe začal formulovat nedávno, a při jejím popisu jsem proto zatím nejistý. Shoda poznatků výzkumu s teorií postzdně-moderní situace (Růžičková, Musil, 2009: 88–90) mě vede k přesvědčení, že sociální práce se může institucionalizovat díky samostatné aktivitě jednotlivých sociálních pracovníků, kteří budou schopni pomáhat se zvládnutím potíží v interakcích a dokážou se na využití tohoto typu pomoci dohodnout se členy více či méně přechodných a sociálních sítí, jejichž účastníci autonomně spolupracují při řešení určitého problému (nejčastěji problému určité cílové skupiny). Z tohoto hlediska může být pro sociální pracovníky být nejobtížnějším rysem nevykrytalizovanosti instituce, že jim jako „vstupenka“ do zmíněných sítí nepostačí prokázat svou způsobilost k výkonu sice specifického a ostatními účastníky sítě a klienty očekávaného způsobu pomoci. Na rozdíl od psychologů, lékařů, právníků a dalších jim nepostačí „pouze“ prokázat svou schopnost zastávat roli sociálního pracovníka. Protože nenabízí standardizovaný a očekávaný způsob pomoci, musí ostatním navíc ozřejmit, na jaký problém klientů (resp. cílové populace) dokážou reagovat a v čem může spočívat jejich specifický přínos k řešení problému, jímž se účastníci sítě zabývají. Tato okolnost může být pro sociální pracovníky stejně dobře stimulující, jako odrazující.

Tak či onak, domnívám se, že příznaky nevykrytalizovanosti ze své perspektivy odhalí jak ten, kdo se na věc dívá pohledem „moderny“, tak ten, kdo prožívá tutéž zkušenost z perspektivy „postzdní moderny“. Jedni i druhí se mohou setkat s tím, že společnost – zákonodárci a zaměstnavateli počínaje a jinými pomáhajícími pracovníky a klienty konče – nepovažují jiné než vnitro-rodinné potíže v interakcích za specifický problém, který by bylo podle očekávání třeba řešit specifickým způsobem.

V česky psané literatuře byly publikovány tři pohledy, z jejichž hlediska by na tuto situaci bylo možné reagovat. Otázka zní, jaké výhody a jaká rizika může snahám o institucionalizaci sociální práce uplatnění každého z těchto tří pohledů přinést?

Kontext vývoje a výhled sociální práce očima „konzervativní“, „kritické“ a „postzdní“ moderny

Než odpovím na právě položenou otázku, musím vyložit, které okolnosti soudobého vývoje společnosti považují autoři tří zmíněných pohledů za důležité a jaký výhled podle nich tyto okolnosti skýtají sociální práci. Představy všech tří pohledů o kontextu vývoje sociální práce uvádí přehledně schéma číslo 2. Jejich představy o výhledu sociální práce nabízí přehledně schéma číslo 3.

Ve schématu 2 uvedená citace ze stati Jinka (2009), jehož pohled jsem označil termínem „konzervativní moderna“, podle mě vyjadřuje představu, že příští vývoj sociální práce je v „našich“ rukou, protože „my“ můžeme rozhodnout, zda podpoříme nějakou autoritu schopnou prosadit řád „soucitu a praktické rozumnosti“, či zda „vše ponecháme subjektivní a partikularistické volbě hodnot“. Pokud jsem Jinka správně pochopil, tento autor předpokládá existenci aktéra, který bude schopen provést v rámci celé společnosti nebo alespoň v rámci celé obce sociálních pracovníků volbu mezi „řádem smysluplných hodnot“ a „voluntarismem“ (chaosem libovolných projevů vůle různých subjektů). Jinek tohoto aktéra

nedefinuje, a není proto jasné, koho má na mysli. Myslím, že jeho představa „autority skýtající řád“ připomíná představu autority pozemského zástupce Autority Nejvyšší, která je běžná v prostředí Římsko-katolické církve. Tato moje domněnka ovšem neřeší nevyjasněnou otázku, zda se Jínek dovolává autority církve, politických elit nebo „smysluplnými hodnotami“ oslovené komunity sociálních pracovníků. Tak či onak, jeho představa subjektu, který dokáže ve společnosti (a v jejím rámci i mezi sociálními pracovníky) prosadit řád

Schéma číslo 2

Představy „konzervativní“, „kritické“ a „postzdni moderny“ o kontextu vývoje sociální práce

	„konzervativní moderna“	„kritické moderna“	„postzdni moderna“
kontext vývoje SPR	SPR by měla být součástí moudře řízeného řádu komunit a společnosti	podmínky pro SPR jsou v rukou ekonomických elit, které komodifikují sociální politiku a služby	SPR se zapojují do nezávislých uskupení, reagujících po svém na aktuální problémy (cílových populací)
autentické vyjádření autorů	<i>„Požadovat od sociálních pracovníků ctnost soucitu či praktické rozumnosti a vše ostatní ponechat subjektivní a partikularistické volbě hodnot je sotva uspokojující odpověď na výzvy našeho světa.“</i>	<i>„Privatizace“ a „aplikace ekonomického kódu“ je „namířena proti [státem podporovaným] sekundárním vazbám ochrany [včetně sociální práce]“, které měly v první fázi modernizace kompenzovat rozvrat přirozených vazeb pomoci, „a požaduje jejich ... odbourání.“</i>	<i>„Lidé už nevěří velkým plánům slibujícím ve jménu ušlechtilé ideje lepší příští pro všechny. Sdružují se tudíž do přechodných uskupení, kde mohou řešit aktuální problémy a diskutovat je podle vlastních pravidel.“ (Lyotard) Příliš abstraktní teorie „nedovedla vytvořit diferencované metody umožňující přiměřenou reakci na specifické potřeby různých skupin klientů vyjadřovaných [hnutími prosazujícími jejich zájmy⁸] (Lorenz)</i>
pramen	(Jínek, 2009: 109)	(Chytil, 2007: 65, 68–69)	(Růžičková, Musil, 2009: 88–90)

smysluplných hodnot, je bytostně „moderní“ a ostře kontrastuje s představami Chytila a Růžičkové s Musilem.

Chytil předpokládá, že se moderní společnost rozpadne na mocensky a kulturně autonomní, „obnovujícími se primárními vazbami“ vnitřně regulované komunity (viz druhý sloupec schématu 2). Navíc anticipuje, že v jejich rámci bude moc distribuována mezi „sítě mocných patronů“ a „solidární pospolitosti“ (viz schéma 3). V takto decentralizované („refeudalizované“) společnosti komunit s více než jedním centrem moci by se stěžím mohla prosadit autorita, která by byla organizačně nebo ideologicky tak mocná, aby všem autonomním a vnitřně decentralizovaným komunitám „určila řád smysluplných hodnot“. Jínek tuto autoritu v Chytilově představě postrádá, a ve své kritice stati autora „kritické moderny“ proto vyjadřuje obavu, že kdyby došlo na Chytilova slova, „bude vše ponecháno subjektivní a partikularistické volbě“ (viz schéma 2).

⁸ Lorenz (2007: 109) uvádí např. antipsychiatrická, genderová, antirasistická hnutí, hnutí lidí s postižením aj.

Jinkovu reakci na představy Růžičkové a Musila zatím neznáme. Předpokládám, že by na ně Jinek reagoval podobně jako na argumenty Chytila. Růžičková s Musilem uvádějí, že jejich respondenti vyjadřovali pochybnosti o možnosti, že by „ideu kvalifikované pomoci klientům“ mohl uskutečnit velký kolektiv všech sociálních pracovníků (viz třetí sloupec

Schéma číslo 3

Představy „konzervativní“, „kritické“ a „postzdni“ moderny o budoucnosti sociální práce

	„konzervativní moderna“	„kritické moderna“	„postzdni moderna“
výhled SPR	→ udržet SPR v rámci sociální politiky státu, → zlepšit lidský potenciál SPR, → řešit etické problémy ⁹	→ (ztráta šance na monopol) → SPR bude přechodně „sloužit“ zisku → šance spočívá v zaměření se na komunitní podporu obnovujících se primárních vazeb v komunitách	→ nedůvěra ve velkou kolektivní akci všech SPR (ústup od monopolu) → využití specifického přístupu SPR v rámci spolupráce při řešení problémů cílových skupin
autentické vyjádření autorů	„současné instituce sociální ochrany ¹⁰ ... představují zatím to jediné, co máme [...] jistotu [...] Uvažovat o změně přístupu [...] před vyřešením v minulosti generovaných, ale odložených problémů ¹¹ [...] by znamenalo tuto jistotu oslabovat.“	SPR se „zatím stává službou na trhu ... orientována na zisk.“ Destrukce sekundárních vazeb může vést k „revitalizaci [příbuzenských, obecních aj.] vazeb primární sociability“. Sociální pracovníci by pak stáli před volbou „mezi začleněním do sítě mocných patronů (refeudalizace ...), anebo vytvářením pospolitosti, které se budou navzájem chránit, když [to] zmodernizovaná společnost nedokáže.“ SPR „může přežít“ zaměří-li se na „udržení a rozvoj komunit prostřednictvím [solidární] komunitní ekonomiky“.	Oslovení ¹² SPR „si přeji, aby se v praxi prosadila idea ‚kvalifikované pomoci klientům‘. Nevěřím ale, že může oslovit všechny SPR [zejména ne stoupence ‚zastaralého úřednického pojetí‘, kteří ‚podceňují sociální pracovníky z NGO‘] a že by v celé obci SPR mohla podle všem vyhovujících pravidel proběhnout diskuse, vedoucí k realizaci [ideje ‚kvalifikované pomoci klientům‘]. Raději se začali – v menších skupinách a bez ohledu na ‚obor‘ – scházet s těmi, kdo řeší podobné problémy a věcně diskutují podle pravidel vzájemného respektu [...]“
pramen	(Jinek, 2009: 108)	(Chytil, 2007: 68–70)	(Růžičková, Musil, 2009: 88–89)

⁹ Jinek (2009: 108) uvádí příklad „problém černého pasažera“, který považuje za důsledek „důrazu na individuální práva a svobody“. Ten přinesl „objev možnosti ‚černé jízdy‘, tj. využívání výhod soužití ve společnosti bez vlastního přispění.“ Otázka je, „zda lze černé jízdě zabránit [...] donucovacím tlakem státu [...] nebo zda lze uspořádat společné věci tak, že k černé jízdě nebude ani bez mocenského nátlaku docházet [...]“

¹⁰ Mezi instituce sociální ochrany řadí Jinek (2009: 108) odbory, mandatorní sociální výdaje státu, zdravotnický a důchodový systém, bezplatné všeobecné vzdělání a také „sociální práci v rámci státní sociální politiky“.

¹¹ Jinek (2009: 108–109) mezi tyto problémy řadí např. zaostávající vzdělanost a potenciál lidí a sociální infrastrukturu, problém černého jezdce (viz výše) aj.

¹² Růžičková s Musilem (2008: 88–89) citují výroky třinácti sociálních pracovníků, kteří v roce 2008 v rámci hloubkových rozhovorů spontánně, aniž by tušili, že „citují“ známé autory, vyjádřili představy analogické myšlenkám Lyotarda a Loreze citovaných ve výše ve schématu číslo 2.

schématu 2). Tyto pochybnosti chápou Růžičková s Musilem jako projev Lyotardem rozpoznané všeobecné nedůvěry v ušlechtilé ideje prosazované elitami ve větších sociálních skupinách. Myslím, že Jinek by tytéž pochybnosti chápal jako projev nedůvěry v autoritami prosazovaný řád smysluplných hodnot. Růžičková s Musilem (2008: 89) citují jednoho ze svých respondentů, který výslovně odmítá možnost, že „*přijde někdo osvícenej a začne do toho tlačit a [...] vybuduje prestiž sociálních pracovníků [...]*“. Jinak řečeno, Růžičková s Musilem nedávají autoritám, které by se pokoušely „shora a ve velkém“ prosazovat řád navazující na jakoukoliv ušlechtilou ideu, velkou šanci. Předpokládám, že Jinek by toto stanovisko vnímal jako otevřenou propagaci voluntarismu a partikularismu.

Chytil a Jinek se shodují v představě, že prostředím, ve kterém se sociální práce může plně institucionalizovat a rozvíjet, je státem regulovaná moderní společnost. Jinek (2009: 108) to říká přímočaře, když zdůrazňuje potřebu dále dotvořit „*sociální práci v rámci státní sociální politiky*“.

V kontextu Chytilovi „kritické modernity“ je pohled na vazbu mezi sociální prací a státem méně jednoznačný. Podle Chytila (2007: 69–70) zasáhla destrukce moderních, státem garantovaných sekundárních vazeb ochrany i sociální práci. Není-li nabídka sociální práce klientům garantována státem, ocitá se sociální práce v přechodném „*období dočasného triumfu ekonomické racionality*“ a „*přestává být službou sui generis*“, protože není orientována na pomoc těm, kdo si ji nemohou koupit, ale na zisk (viz druhý sloupec schématu 3). Jinak řečeno, zbavena státní garance monopolu na bezplatnou pomoc potřebným, přestává být sociální práce z perspektivy „kritické modernity“ sama sebou. Zdá se tedy, že mimo rámec státní sociální politiky, přestává sociální práce pro Chytila existovat. Ukazuje se ovšem, že v očích jde o epizodu (Chytil, 2007: 70 a schéma 3), která bude překonána refeudalizací a obnovou primárních vazeb, z níž vyplyne potřeba zaměřit sociální práci na „*udržení a rozvoj komunit prostřednictvím [solidární] komunitní ekonomiky*“. Sociální práce má tedy v očích Chytila šanci znovu ožít. Je proto s podivem, že to autor „kritické moderny“ nelíčí jako nový začátek, ale jako „stéblo“, které dává „tonoucí“ sociální práci chabou nadějí, že snad „může přežít“ (viz schéma 3). Přesněji řečeno, že „snad může přežít i bez garance státu“. Zdá se, že bez ní to pro Chytila „není plně ono“.

Z hlediska teorie „kritické moderny“ lze Chytilovo lpění na představě, že sociální práce je sama sebou pokud je součástí veřejné politiky státu, považovat za nedůslednost. Jak sám uvádí, sociální práce podle něj se nezaniká zánikem moderních, tedy sekundárních vazeb sociální ochrany, protože je „*svázána s vývojem vazeb sociální ochrany*“ obecně (Chytil, 2007: 69). Nikoliv tedy pouze s vývojem jejích sekundárních vazeb. Není proto na první pohled jasné, proč je Chytilův popis důsledků destrukce sekundárních vazeb prostoupen tóny nostalgie a beznaděje. Nabízí se dvojí vysvětlení.

Nedostatek optimismu, který je z hlediska Chytilem postulované teorie nepochopitelný, podle mě pramení z jeho obavy, že sociální pracovníci nebudou schopni na „kritickou modernou“ postulovanou změnu kontextu působení sociální práce přiměřeně reagovat, protože „*neberou v úvahu, že rozložení institucí sekundární sociability je také zásadním zpochybněním dosavadních koncepcí sociální práce a může být rovněž jejím koncem ve stávající podobě*“ (Chytil, 2007: 69).

Druhé vysvětlení nedostatku optimismu, který je v rozporu s vlastní teorií, je na stránkách jeho stati uvedeno nepřímě. Chytil totiž neuvádí, že si sociální práce představuje jako profesi

se státem garantovaným monopolem na poskytování pomoci při zvládání problémových interakcí mezi klienty a jejich sociálním prostředím. Chytil sice kritizuje své kolegy za strnulost, s níž setrvávají u „stávající podoby sociální práce“, sám však činí totéž, když strnule setrvává u představ „moderny“ o způsobu institucionalizace sociální práce. Po vzoru svých kolegů nebere v úvahu (nebo neříká?), že reorientace sociální práce na komunitní podporu obnovy primárních vazeb se po zrušení státních garancí, které Chytil považuje za hotovou věc, může těžko opírat o státní garanci monopolu na služby sociální práce.

Chytil i Růžičková s Musilem se shodují v anticipaci decentralizace společnosti opouštějící klasickou („první“, „rannou“ apod.) modernitu. Jejich představy se však podle mého názoru liší, pokud jde o podobu institucionalizace sociální práce v decentralizovaných, (podle Chytila „refeudalizovaných“, podle Růžičkové s Musilem „postzdě-moderních“) podmínkách. Jak jsem uvedl, Chytil se k této otázce v článku z roku 2007 nevyslovuje, pravděpodobně proto, že představu sociální práce jako „profese se státem garantovaným monopolem“ považuje za natolik samozřejmou, že ji podle něj není v kontextu pojednání o refeudalizaci moderní společnosti třeba komentovat.

Růžičková s Musilem to vidí jinak. Zánik důvěry v ušlechtilé ideje prosazované autoritami ve velkých skupinách (např. národech nebo oborových komunitách) podle nich znamená ztrátu možnosti prosadit jakýkoliv monopol (Musil, 2008: 76). Pokud politici, veřejnost, zaměstnavatelé ani klienti nevěří, že by právě jen sociální pracovníci a nikdo jiný mohli zajistit něco takového, jako je třeba „sociální spravedlnost“ nebo „integrace marginalizovaných“, nenajde se nikdo, kdo by se na sociální pracovníky obracel s důvěrou, že mají na spravedlnost nebo integrace „recept“. Lékařům veřejnost, politici i pacienti kdysi uvěřili, že s pomocí biologie a chemie a jejich aplikací zbaví celou společnost řady nebezpečných nemocí a odsud plynoucího utrpení. Těžko si ovšem představit, že by dnes lidé uvěřili, že sociální práce s pomocí poznatků psychologie, sociologie a jejich aplikací zásadním způsobem omezí problémy lidí v interakcích, a že se na ni proto začnou obracet jako na monopolního dodavatele sociálně bezproblémových interakcí.

To ovšem podle Růžičkové a Musila neznamená, že sociální práce nemůže být uznána za užitečnou. Jak ilustruje schéma číslo 3, jsou přesvědčeni, že někteří sociální pracovníci nevěří, že by svoji specifickou nabídku mohli prosadit díky kolektivní akce celé pomyslné komunity sociálních pracovníků. Začali proto nabídku sociální práce prosazovat a sociální práci ve společnosti etablovat bez státem zajištěného monopolu. Získávají důvěru lidí, kteří se nezávisle na státní moci i na autoritách různých „oborů“ snaží společně pomáhat skupinám lidí v podobných životních situacích zdolávat jejich problémy a životní obtíže. Nevěřící, že by se mohli – vedeni jednou společnou myšlenkou – domluvit se všemi sociálními pracovníky. Dávají tedy přednost menším společenstvím, kde mají vliv na pravidla diskuse a kde mohou o způsobech řešení problémů svých cílových skupin a jejich jednotlivých členů diskutovat s lidmi, s nimiž je spojuje myšlenka „kvalifikované pomoci“. Jsou přesvědčeni, že řada sociálních pracovníků tuto myšlenku nezastává a že neexistuje autorita schopná zajistit, aby hodnotu „kvalifikované pomoci“ přijali všichni sociální pracovníci. Místo toho nacházejí lidi, kteří tuto hodnotu uznávají, mezi psychology, lékaři, osobními asistenty, právníky a dalšími lidmi, kteří se snaží pomáhat určité cílové skupině.

Výhody a rizika uplatnění představ „konzervativní“, „kritické“ a „postzdni“ moderny pro budoucí pokusy o institucionalizaci sociální práce

Zpět k otázce, jaké výhody a jaká rizika může přinést využití každého ze tří diskutovaných pohledů, pokud bychom z jejich perspektivy chtěli řešit problém nevykrytalizovanosti instituce sociální práce. Pokusím se na věc podívat očima autorů každého z diskutovaných pohledů a popíšu, jaká rizika a výhody by si navzájem na základě svých výchozích představ přisoudili.

Nejprve uvedu, které riziko příštího vývoje sociální práce považují autoři tří citovaných pohledů nezávisle na sobě za klíčové. Tato „klíčová rizika“ uvádím přehledně ve schématu číslo 4.

Jínek (2009: 108–109) vidí hrozbu v tom, že budeme s adaptací na nové podmínky příliš spěchat, aniž bychom se vypořádali s nedořešenými problémy modernity. Těchto problémů

Schéma číslo 4

Tři pohledy na klíčové riziko příštího vývoje sociální práce jako instituce

„konzervativní moderna“	„kritická moderna“	„postzdni moderna“
„nedokončení (nedořešení problémů) moderního vývoje“	„neschopnost včas reagovat na důsledky vyvlastnění veřejné politiky“	„neschopnost postřehnout a podpořit zárodky nové podoby instituce sociální práce“

uvádí celou řadu, sociální práci se přímo týkají následující: Zaostávání „vzdělanosti“ a „lidského potenciálu“, dále napětí mezi „[silným tlakem] na etickou kontrolu praxe“, jemuž „neodpovídá [...] povědomí o etice mezi praktiky“, a nakonec „rozpor mezi velkou společenskou potřebností a nízkým společenským hodnocením profese sociální práce“.

Jak jsem již uvedl, Chytil vidí riziko především v tom, že sociální pracovníci nebudou schopni včas přizpůsobit své cíle a metody práce destrukci sekundárních vazeb ochrany a potřebě podpořit obnovující se primární vazby v komunitách.

Růžičková s Musilem hlavní riziko explicitně nepopisují. Pohled „postzdni moderny“ na ně proto formulují až zde. Vidím je v tom, že lpění na představě sociální práce jako „profese se státem garantovaným monopolem“ může velké části sociálních pracovníků zabránit, aby postřehli a hlavně v praxi podporovali zárodky rodící se podoby instituce sociální práce, kterou jsem výše popsal jako „dílčí přístup uznaný jako užitečný členy přechodné sítě otevřené různým způsobům řešení určitého problému“ (viz schéma 1).

Domnívám se, že z hlediska uvedených „klíčových rizik“ by si autoři „konzervativní“, „kritické“ a „postzdni“ moderny navzájem připsali výhody a rizika, která přehledně uvádím ve schématu číslo 5.

Výhody a rizika, která si autoři všech tří přístupů navzájem připisují, jsem musel v řadě případů anticipovat. Jen v některých případech jsem mohl citovat původní formulaci autora¹³.

¹³ Představu o rizicích „kritické moderny“ jsem mohl převzít od Jínka (2009), jehož stat' vznikla jako reakce na Chytilovo pojednání o důsledcích destrukce sekundárních vazeb ochrany.

Schéma číslo 5

Výhody a rizika využití tří pohledů jako východiska řešení problému nevykrytalizovanosti instituce sociální práce

	„konzervativní moderna“	„kritická moderna“	„postzdí moderna“
výhody	→ jistota (<i>sebe-def</i> ¹⁴) → možnost kontinuálního vývoje (<i>sebe-def</i>)	→ včasná adaptace na změnu (<i>sebe-def</i>) → diferenciaci zaměření na problémy různých komunit (<i>pszni-m</i>)	→ možnost pomoci ustavit instituci SPR podporou její integrace do řešení problémů (cílových skupin) i když monopol není možný (<i>sebe-def</i>) → snaha reagovat na problémy specifických komunit (<i>krit-m</i>)
rizika	→ iluze jistoty: SPR zanikne v procesu vyvlastnění veřejné sféry, protože nové problémy ani nezačne řešit (<i>krit-m</i> ¹⁵) → SPR nebude ustavena, protože se pokusí získat monopol v situaci, kdy to nejde (<i>pszni-m</i> ¹⁶) → SPR zůstane spoutána nekonkrétním přístupem státní politiky, nebude schopna oslovit rozdílné klienty přiměřeným, to je odlišným způsobem, a nebude proto uznána ostatními členy sítě (<i>pszni-m</i>)	→ nedořešení problémů moderního vývoje (<i>konz-m</i> ¹⁷ , Jinek, 2009: 108) → sebenaplňující se proroctví, tom je ústup „ekonomistům“ (<i>konz-m</i> , Jinek, 2009: 108) → subjektivismus komunit a ztráta řádu (<i>konz-m</i> , Jinek, 2009, 109) → neoprávněná záměna nemožnosti státem garantovaného monopolu za konec známých přístupů v SPR (<i>konz-m</i> , Jinek, 2009: 106, i <i>pszni-m</i>)	→ subjektivismus autonomních skupin a ztráta řádu (<i>konz-m</i>) → iluze užívání známých, moderních přístupů v SPR (<i>krit-m</i> , Chytil, 2007: 68) → rozplynutí SPR v sítích bez garance monopolu vyšší autoritou (státem) (<i>konz-m</i> i <i>krit-m</i>)

Vzato souhrnně, formulace výhod a rizik aplikace všech tří diskutovaných přístupů se podle mého názoru týkají následujících čtyř témat:

- „Kontinuita vývoje sociální práce versus včasná reakce sociální práce na změnu podmínek ve společnosti.“

¹⁴ Zkratkou „sebe-def“ označuji, že jde o „sebe-definici“. Užitím této zkratky vyjadřuji domněnku, že uvedenou výhodu nebo riziko svému pohledu přisuzuje autor, který jej sám zformuloval.

¹⁵ Zkratkou „krit-m“ vyjadřuji domněnku, že uvedenou výhodu nebo uvedené riziko by danému pohledu přisoudil autor pohledu „kritické moderny“.

¹⁶ Zkratkou „pszni-m“ vyjadřuji domněnku, že uvedenou výhodu nebo uvedené riziko by danému pohledu přisoudili autoři pohledu „postzdí moderny“.

¹⁷ Zkratkou „konz-m“ vyjadřuji domněnku, že uvedenou výhodu nebo uvedené riziko by danému pohledu přisoudili autoři pohledu „konzervativní moderny“.

- „Obecná použitelnost přístupů v sociální práci se všemi typy klientů versus potřeba diferenciací přístupů k sociální práci se specifickými cílovými populacemi.“
- „Řád velkých kolektivů versus autonomní volba v menších sociálních celcích.“
- „Úsilí o státem garantovaný monopol versus snaha o uznání díky autonomnímu zapojení sociální práce do spolupráce různých způsobů pomoci při řešení problémů (cílových populací).“

Zdá se, že diskuse o případných pokusech institucionalizovat sociální práci v české společnosti by se měla s těmito tématy vypořádat.

Závěr

Pohled do schématu 5 napovídá, že u každého ze čtyř témat je pohled dvou ze tří přístupů rámcově blízký a že u žádného z témat se autoři všech tří přístupů neshodnou. Vzniká otázka, co to znamená. Je na místě chápat všechny tři pohledy jako „paradigmata“, jejichž stoupenci se neshodnou v podstatných otázkách další krystalizace instituce sociální práce? Nebo jde o pohledy, které se mohou při hledání odpovědi na otázku, jak dál, vzájemně doplňovat?

Odpověď na tyto otázky v textech, které publikovali autoři, jejichž pohledy jsem si dovolil označit výrazy „konzervativní“, „kritická“ a „postzdni“ moderna, (zatím?) nenalézám.

Použitá literatura

- JINEK, J.: Zánik (moderní) sociální práce samozrušením. **Sociální práce/Sociálna práca**, 4/2009, s. 105 – 110.
- KELLER, J.: **Úvod do sociologie**. Slon, Praha 1991.
- LORENZ, W.: **Research as an Element in Social Work's Ongoing Search for Identity**. In: Lovelock, R., Lyons, K., Powel, J., Reflecting on Social Work – Discipline and Profession, Ashgate, Aldershot – Burlington 2004, pp. 145–162.
- LORENZ, W.: Teorie a metody sociální práce v Evropě – profesní profil sociálních pracovníků. **Sociální práce/Sociálna práca**, 1/2007, s. 62–71.
- CHYTIL, O.: Důsledky modernizace pro sociální práci. **Sociální práce/Sociálna práca**, 4/2007, s. 64 – 71.
- MUSIL, L.: Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. **Sociální práce/Sociálna práca**, 2/2008, s. 60–79.
- NAVRÁTIL, P., NAVRÁTILOVÁ, J.: **Sociální práce/Sociálna práca**, 4/2008, s. 124–135.
- NOVOTNÁ, V.: Co Vás k tomu vedlo? (Rozhovor.) **Sociální práce**, 0/1998, s. 2–4.
- RŮŽIČKOVÁ, D., MUSIL, L.: Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu? **Sociální práce/Sociálna práca**, 3/2009, s. 79–92.